

HET ORGEL VAN DE DOOPSGEZINDE KERK TE UTRECHT, TERUGGEVONDEN IN DE VREDESKERK TE KATWIJK

Op 2 juni 1764 ontving Johann Heinrich Hartmann Bätz, sedert 1739 als orgelbouwer te Utrecht werkzaam en woonachtig, de opdracht een orgel te bouwen in de Doopsgezinde Kerk van zijn woonplaats. De Doopsgezinden kwamen bijeen in een kerkje aan de Springweg, op de plaats waar nu de Joodse Synagoge staat. Brokstukken van de muren zijn nog aanwezig. Het orgel werd geschonken door enkele gemeentelieden, die - o wreede zedigheid - anoniem wensten te blijven. Hun namen worden pas 100 jaar later in het kerkarchief vermeld: als het orgel door een nieuw vervangen wordt. Een bouwbestek bleef - zoals meestal wanneer het instrument buiten laste van de kerkkas gebouwd wordt - niet in het kerkarchief bewaard. De belangrijkste gegevens over dit eerste orgel in een Doopsgezinde kerk in Nederland verschaft de orgelbouwer zelf in zijn werklijst. Het had één klavier, klavieromvang van C tot d^{'''}, een kas van grenehout (dus geveerd), 3 balgen van 6 bij 4 voet Rijnlants, kostte f 1.800,- en had de volgende dispositie:

prestant	8 voet
roerfluit	8 voet
holpijp	8 voet
octaaf	4 voet
fluit	4 voet
octaaf	2 voet
waldfluit	2 voet
flageolet	1 voet
mixtuur	III-IV sterk
sexquialter	II sterk
tramlant	
open plaats voor tongwerk	8 voet

Op 4 augustus 1765 werd het in gebruik genomen. In de Utrechtse Courant van 7 augustus werd de „algemene goedkeuring van het affect van het orgel, 't geen het kenmerk van deze bekwamen hand van zinnen maeker draegt, zijnde de beruchte Heer Bätz, alhier woonagtig" vermeld.

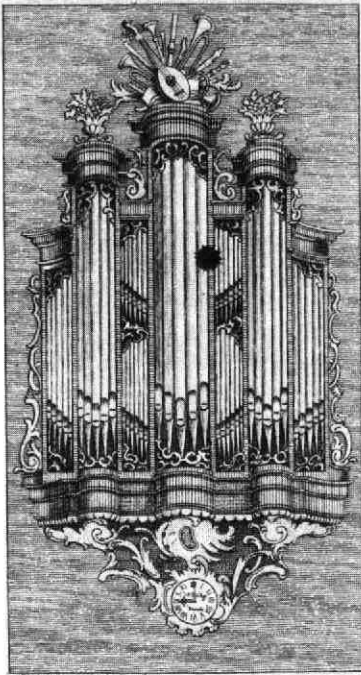
De inwijdingsplechtigheid werd geleid door ds. M. Schagen. Zijn inwijdingspreek gaat diepgaand in op de functie van de muziek in de Eredienst: „Zang en spel zijn bij de eredienst gewettigd, ja kunnen zelfs tot Lof van God en Welbehagen des Heeren strekken" - met verwijzing naar Jubal, „de vader van allen die harpen en orgelen maken." Over het orgel zelf en zijn maker zweeg de dominee echter. Zijn doorwrochte theologische studie werd na zijn dood samen met de door hem gemaakte poësieën, die bij de inwijding gezongen werden, uitgegeven. Aan die uitgave hebben we twee gravures van het orgel te danken; zonder

deze zou onze speurtocht onherroepelijk in 1870 gestrand zijn.

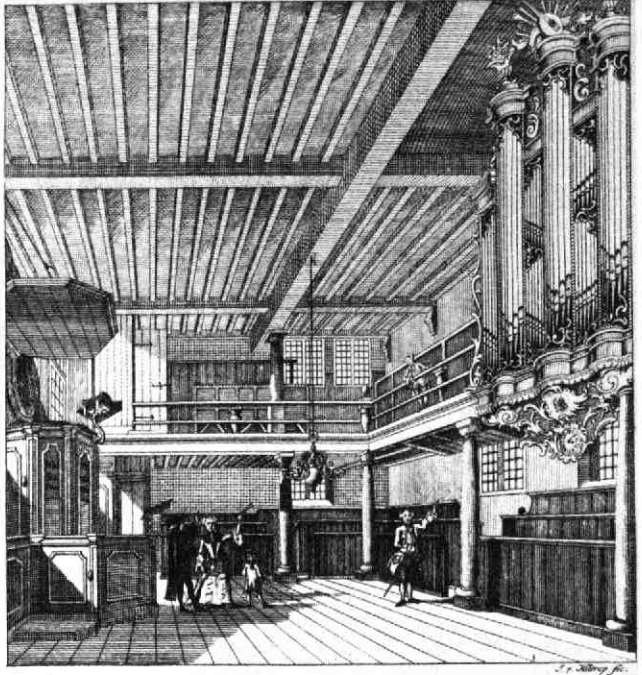
De dispositie toont aan dat Bätz bij de bouw rekening hield met de mogelijkheid het instrument met behoud van de oorspronkelijke registers van een tweede manuaal te voorzien. In 1773, bij de overplaatsing naar de nieuwe (huidige) Doopsgezinde Kerk aan de Oude Gracht - een schuilkerk die aan de voorzijde nauwelijks van de andere indrukwekkende grachtenhuizen is te onderscheiden - wijzigde Bätz' zoon Gideon Thomas het orgel in diër voege. In 1796 voegde Gideon Thomas de nog ontbrekende trompet 8 voet aan het hoofdwerk toe en veranderde de samenstelling van de mixtuur (uit 2 voet, i.p.v. uit 1 voet). Terugredenerend vanuit de huidige situatie lijkt het voor de handliggend dat Gideon Thomas ook de ornamentiek op de orgelkas aanpaste aan het nieuwe hogere kerkgebouw.

In deze staat functioneerde het orgel in de Doopsgezinde Kerk te Utrecht tot 1869. Het werd steeds onderhouden door de firma Bätz, een telg uit dit geslacht was zelfs enige jaren organist van deze kerk (Joh. Christian Bätz, zoon van Johan Martin Willem, die tot de derde generatie van orgelbouwers behoorde). In 1830 werd het instrument bij een restauratie in de gelijkzwevende temperatuur gestemd. Op 9 juni 1868 werd een commissie aangesteld, die de aanschaf van een nieuw orgel moest voorbereiden. Niet dat het oude orgel „versleten" was. Nog enkele jaren daarvoor had de schrijver F. Allan, bekend om zijn beschrijvingen van Nederlandse steden (o.a. Haarlem) zich in zijn boek *De stad Utrecht en hare geschiedenis* (Amsterdam 1856) lovend over klank en uiterlijk van het Doopsgezinde orgel geuit. Volgens de predikant in die jaren, ds. J. den Hartog was het oude orgel wel geen kunstwerk, hoewel het altijd nog op ons een aangename indruk maakte. Het is duidelijk dat men in 1869 met het heldere frivoolklinkende orgel uit 1765 geen raad wist. Dat blijkt ook wel uit de dispositie en het uiterlijk van het nieuwe orgel dat in 1870 weer door het bedrijf Bätz werd geleverd.

Intussen vermeldt het kerkarchief op 22 oktober 1869 dat het de commissie gelukt was het oude orgel voor f 1.150,- te verkopen, zonder dat de koper genoemd wordt. Tot voor kort eindigde dan ook hier de geschiedbeschrijving van dit orgel. De identificatie van het orgel in de Gereformeerde Vredeskerk te Katwijk met het orgel, afgebeeld op de kopergravures van de Doopsgezinde Kerk te Utrecht uit 1765 maakte het mogelijk deze historie verder in de kerkarchieven van Katwijk na te speuren. Daar was volgens de archieven van de Hervormde Gemeente - een commissie sinds 1868 op zoek naar een geschikt orgel, bestemd voor de (Oude) Hervormde Kerk aan de Bou-

Het Orgel van Utrechts Doopsgezinde Kerk
recht van voren te zien.

Der Doopsgezinden Kerk te Utrecht met haar Orgel, binnen van ter zyde de eerste deur te zien.

leverd. In november van dat jaar reisde de commissie naar Delft om een orgel te bezichtigen, echter zonder tot aankoop over te gaan. In januari 1869 ging de commissie weer op pad, blijkens een kostenopgave in het kerke-rekeningsboek.

Deze keer had men meer succes: op 29 januari werd volgens de notulen van de kerkvoogden de aankoop van een orgel voorgesteld; op 2 maart 1869 blijken de definitieve onderhandelingen afgesloten te zijn en is men het voor een bedrag van f 1.150,— eens geworden met de kerkmeesters van de Doopsgezinde Kerk te Utrecht. De totale kosten, inclusief plaatsing (en aanpassing?) bedroegen f 2.000,—. De kerkekas droeg f 981,21 1/2 bij aan de aankoopprijs - de resterende gelden kwamen waarschijnlijk uit vrijwillige bijdragen. De overplaatsing gebeurde door of onder toezicht van de orgelmakers Flaes en Brunjes, leerlingen van Bätz' bedrijfsleider C. G. F. Witte; hun namen worden althans bij een enkele rekening, die betrekking heeft op de plaatsing van het orgel, genoemd. Op 14 november 1869 vond de ingebruikneming plaats. In het protestants Christelijke tijdschrift „Stemmen voor Waarheid en Vrede” stond het volgende verslag: „Heden hadden wij het voorrecht de inwijding van ons nieuwe orgel bij te wonen. Onze predikant ds. J. Krull hield een hartelijke toespraak tot de gemeente n.a.v. Phil. IV, 8 afgewisseld met toepasselijk gezang, terwijl het orgel werd bespeeld door den Heer de Klerk, organist te Delft, die de krachtige en liefelijke tonen ervan zoo schoon deed uitkomen.”

Omdat bij deze overplaatsing weer een zelfstandige commissie de werkzaamheden begeleidde en hiervan geen notulen bewaard bleven in het kerkarchief is het niet mogelijk op archiverische bronnen aan te tonen of het instrument ongewijzigd vanuit Utrecht in Katwijk geplaatst werd. Een eerste inventarisatie van het huidige pijpwerk (zie hierna) doet echter het vermoeden ontstaan dat de dispositie in 1869 enigermate gewijzigd werd. Niet lang bleef het orgel in de Oude Hervormde Kerk. In 1886 werd de Nieuwe Kerk aan de Voorstraat gebouwd. De Oude Kerk werd van 1890 tot 1926 als rederij gebruikt. Het orgel werd verkocht aan de Gereformeerde Kerk.

In 1905 werd de huidige Gereformeerde Vredeskerk gebouwd. Het orgel werd voor de zoveelste keer overgeplaatst, nu door de orgelbouwer P. C. Bik. Vanaf deze tijd werd het binnenwerk steeds meer aangepast aan de smaak (of smakeloosheid) van die tijd.

Onder advies van de heren Derksen uit Heemstede en G. van der Burg uit Amersfoort voerde van Leeuwen dit plan uit voor f 3.675,—.

Na 1907 kreeg het instrument de samenstelling en de opbouw die het nu nog heeft. De oorspronkelijke windladen, mechaniek en klaviatuur werden weggegooid. Per toeval werden in het gemeentehuis van Katwijk in een kelder de oorspronkelijke manualen en pedaal teruggevonden!

Gelukkig eindigt de historie van dit orgel niet op dit trieste punt. Toen de Gereformeerde kerk van Katwijk

te weten was gekomen dat haar orgel in oorsprong zeer waardevol was, werd besloten tot een algehele reconstructie van het oorspronkelijke Bätzorgel, met gebruikmaking van het oorspronkelijke front, het oude pijpwerk, de klavieren en het pedaal. De orgelbouwer de Graef uit Hoogland voert thans deze reconstructie uit. Over enkele maanden zal het Utrechtse Bätzorgel weer in zijn volle luister zijn hersteld.

dr. G. Oost

Agenda

Zaterdag 11 september. Excursie naar kasteel Zuijlen. Annemiek Wielinga, die een studie heeft gemaakt van het kasteel Zuijlen, zal een inleiding houden. Daarna bezichtiging van het kasteel. Aanvang 10.00 uur. Vertrek per fiets: verzamelen om 09.15 uur bij café De Papegaaï aan de Lauwerecht. Openbaar vervoer: bus 36, uitstappen Oud Zuilen, dan nog 5 minuten lopen. Maximum aantal deelnemers: 50 pers. Kosten: f 5,- p.p. Opgeven bij de Discus, Minrebroederstraat 25, Utrecht, tel. 030-31 50 70.

Zaterdag 11 september. 6e Voettocht langs bekende en minder bekende orgels in de stad Utrecht. Aanmelding d.m.v. overschrijving van f 10,- op giro 4009091 t.n.v. het Overlegorgaan van Muziek in kerken te Utrecht. Inlichtingen: Peter van Dijk, tel. 030-73 18 15 en Gert Oost, tel. 03405-25 36.

Zaterdag 16 oktober. Excursie door het Springhavergebied o.l.v. de heer ir. H. Dam, stadsarchitect van Utrecht. Aanvang 14.00 uur, verzamelen bij de poort in de Haverstraat nr. 22.

Dit gebied is, samen met het gebied Springweg-Oost, één van de belangrijke rehabilitatie projecten van de gemeente. Dit weliswaar bouwhistorisch interessante gebied was in de loop der jaren erg verkrot. In de jaren '70 komen de eerste plannen en mogelijkheden om aan deze slechte toestand iets te doen. Het eerste resultaat hiervan is het project van de „Rosa panden“ geweest (in 1979 gereed gekomen). Inmiddels is hier een gestadige bouwstroom op gang gekomen. Dit betekent niet alleen dat oude panden gerestaureerd en gerenoveerd worden maar ook dat daar waar het nodig of wenselijk is, vervangende en aangepaste nieuwbouw wordt geplaatst. Hierdoor is een interessante structuur ontstaan, waarin oud en nieuw naast elkaar een verbeterde woonsituatie scheppen.

Nieuwe leden

M. Aalbers, Utrecht
P. M. Achterberg, Rotterdam
M. B. Beckers, Utrecht
J. R. Blaauw, Bilthoven
drs W. G. J. van Breukelen, Vleuten
M. W. J. de Bruin, Utrecht
mr C. C. M. Collard, Baarn
mevr. M. Dolfin, Utrecht
mevr. J. J. Dolfin-Ruwers, Santpoort
P. Dijkman, Utrecht
mevr. U. van Ee-Verhoef, Utrecht
mevr. J. A. van Garderen-Bogaerts, Utrecht
mevr. L. G. Groen-Asselbergs, Utrecht
mr G. A. W. C. baron van Hemert tot Dingshof, Maarsbergen
R. Heij, Utrecht
T. U. Hoogenraad, Doorn
A. Knijff, Utrecht
mgr dr J. A. de Kok ofm., Utrecht
mevr. N. K. N. McInerney-Goedheer, Dublin, Ierland
R. Swanenberg, Utrecht
A. A. F. van den Tol, Utrecht

maandblad oud-utrecht

55e jaargang - nummer 7/8 - juli/augustus 1982

Redactieadres:

Alex. Numankade 199.
3572 KW Utrecht, tel. (030)-71 18 14.

Voorzitter:

U. F. Hylkema, Maliebaan 58
Utrecht, tel. (030)-32 88 66.

Secretaris:

C. H. Staal, Hasebroekstraat 48,
3532 GM Utrecht, tel. (030)-93 46 57.

Penningmeester:

J. F. J. Hoeting, Tempellaan 3, De Bilt,
tel. (030)-76 06 45, girorekening 575520.

Ledenadministratie:

Mw. M. Uittenbogaard-van Terwisga,
Titus Brandsmalaan 17, 3451 ZX Vleuten,
tel. (03407)-19 86.

Redactie:

G. J. Röhrner, Obbinklaan 18,
3571 NG Utrecht, tel. (030)-71 50 02.
A. H. M. van Schaik, Ev. Meijsterlaan 87,
3533 CL Utrecht, tel. (030)-93 92 07.
C. H. Staal, Hasebroekstraat 48,
3532 GM Utrecht, tel. (030)-93 46 57.